

Frane

PETRIĆ

Sretan grad

MATICA HRVATSKA

MATICA HRVATSKA

BIBLIOTEKA PARNAS

Niz

Filozofija

Naslov izvornika

Di M. Francesco Patritio: La città felice,
In Venetia per Giovann. Griffio, MDLIII

© Matica hrvatska 1998

Naklada Matice hrvatske

Za nakladnika *Josip Bratulić*

Urednica *Jelena Hekman*

Likovna i tehnička oprema *Luka Gusić*

Priprema *Kolumna d.o.o.*, Zagreb

Tisak *Targa*, Zagreb

CIP – Nacionalna i sveučilišna knjižnica 970619104

ISBN 953-150-136-X

Frane Petrić

Sretan grad

Preveo

Vladimir Premec

Priredio

Milivoj Solar

MATICA HRVATSKA

Zagreb 1998

*Mnogo poštovanom i Presvjetlom gospodinu
Vigeriu dalla Rovere,... I Presvjetlom gospodinu
Girolamu dalla Rovere.*

Prošlo je dosta vremena, presvjetla moja gospodo, otkada osjećam najiskreniju želju da iskažem toplu i smjernu naklonost svoje duše prema Vama, naklonost koju osjećam otkako sam po prvi puta upoznao ljepotu i dobrotu Vaših preljubaznih duša, ali mi se do sada za to nije pružila prilika. Ovih dana sam sažeo Aristotelova državna uređenja i ustave, za koje on smatra da ih mora imati jedan grad da bi bio sretan. Izložio sam ih u jezgrovitom, organskom redu i na povezan način, tako da se lako može uvidjeti neophodnost uređenja koja sam točno iznosio, ipak ostavljajući, ponekad, slobodno polje na kojem je mogao djelovati moj duh da bi pokazao vlastite snage.

Sada mi se pružila prilika da Vam izložim ovu svoju žarku želju, namjenjujući Vam ovaj svoj naporan posao koji Vam predstavlja svjedočanstvo ljubavi i dubokog poštovanja koji kao pokornih sluga prema Vama osjećam. Premda je domet Vaših izuzetnih duhova daleko iznad skromnih

snaga mog napornog rada, ipak će on Vama, koji vladate gradom na sreću njegova pučanstva, iako ne donoseći veliku korist, lakšim i prohodnijim učiniti put uz brdo na čijem je vrhu sreća izgradila raj svojih užitaka. U nj su do sada stizali samo pojedinci, a pojedinci će stizati i nadalje, ako se ne budu služili ovim, ili sličnim vodičem. Budite ljubazni, pa sa sklonom dušom primitite ovaj dar, dar jedne duše zaljubljene u Vaše vrline, pa uskoro očekujte vještinu koja će poput Dedalovih krila, ali bez bojazni da Sunce otopi vosak, omogućiti let za božanskim Platonom koji se ponesen ovim krilima popeo uz ovo brdo i dospio do neba ušavši kroz vrata Kaprikorna među besmrtnih duše da se odmara.

*Neka me Vaša gospodstva smatraju
vjernim slugom*

uz rukoljub

*Pokorni sluga
Frane Petrić*

U Padovi, 21. srpnja 1551.

Čovjek, u čemu se filozofi općenito slažu, ima dva glavna dijela svojega bića. Jedan je duša, prema općem mišljenju, premda će nekolicina misliti suprotno. Duša je besmrtna i neraspadljiva, dovoljna samoj sebi, bez neke pripomoći izvana, i posjeduje sposobnost vlastitog održavanja. Drugi dio, tijelo, kao materijalna stvar, sastavljeno je iz nepostojanih dijelova, za vlastito održavanje samom sebi nedovoljno, već su mu za to potrebne mnoge izvanjske stvari. Prije svega o njemu mora brinuti i voditi ga duša, a zatim, za okrepu mu ne smije nedostajati jela i pila, mora se oblačiti protiv hladnoće i topline, i zaštititi protiv drugih atmosferskih pojava koje bi mu mogle škoditi. Radi toga mu je potrebno obilje svih onih stvari čijom pomoću mu ne mogu nedostajati navedene. To su novac, posjedi, bogatstvo i tome slično. Budući da pojedinac sam sve to ne može steći, prirodno želi i teži za društvom drugih ljudi, a za svoju dobrobit i korist. Taj osjećaj mu nije ništa manje svojstven

i prirodan od smijeha. Svatko na taj način teži za životom i saobraćanjem u zajednici sa drugim ljudima, štoviše, čovjek je ono što jest, ili manje od toga, prema staroj izreci: »Čovjek je, ili Bog, ili životinja«.

Kako sve stvari od početka izviru iz najdubljeg vrtloga beskonačne božanske dobrote i silaze na ovaj nizak svijet prisjećajući se tog dobra, koje postoji u idealnom bitku, žedaju nebeske vode tog izvora obuzete žudnjom i žeđu tako, da se neprekidno, nikad ne nalazeći mira, trude pronaći vode koje sa visina padaju na ovaj svijet, da ugase svoju najžešću žeđ. Bog posredno hoće da pomoću tog izvora njegove dobrote pada na svijet toliko nebeskih vrutaka koliko je zemaljskih vrsta, tako da se svaka iz svoga može lako napajati. Zato što čovjek više od drugih stvorenja pati od te žeđi, zbog svoje raspadljive naravi, a i zbog toga što vođen slijepom voljom taj mlaz, koji za njega obilnije od drugih pada, vrlo rijetko, ili nikad ne nalazi, odvažio sam se u namjeri da onima koji imaju oči i želju za nasljedovanje pokažem put njegova pronalaženja, i izgradnje GRADA nad kojim on neprestano pada, i natapa ga svojim spasonosnim vodama.

Tvrdim, naime, da čovjek, kao sva ostala stvorenja, težeći k svojem dobru, želi da ono bude takvo, da u njemu njegova žudnja nade svoje

smirenje i kraj, da ne bi neprekidno želio nešto više, jer bi tako njegova želja bila prazna, i kretala bi se u beskonačno. To zadnje je najviše dobro, u njemu se smiruje. To je prava ljudska sreća od koje neko više dobro ne bi bilo moguće steći na ovom svijetu. Da bi se jednom toliko dobro steklo, nužno ga se mora ostvariti u sedam stvari povezanih sa čovjekom. Prvenstveno u duši, a zatim u njezinom upravljanju tijelom. Potom iznova u duši obzirom na brigu koju vodi o stvarima neophodnima tijelu izvana. Četvrto, u samom tijelu, a peto u onim stvarima koje su neophodne za njegovo održavanje. Šesto, u sredstvima za proizvodnju spomenutih stvari, i na kraju u vremenu združenosti duše i tijela. Aristotel je opisao sreću, imajući na umu ovih sedam stvari, kao krepostan život bez zapreka, u cjelovitom djelovanju, misleći na sve vrline. Spekulativne, koje proizlaze samo iz duše kao takve, a čija se moralnost jednim dijelom odnosi na tijelo, npr. umjerenost i suzdržljivost, a dijelom na stvari koje služe tijelu, kao sloboda, pravda i slično. Spekulative vrline nadopunjuju sva dobra duše u tri ranije navedena stupnja. U drugom stupnju on obuhvaća tri tjelesna dobra i stvari koje se odnose na tijelo, jer se tijelo bez zapreka, zdravo i krepko, smatra sposobnim za sve one djelatnosti koje su nužne za njegovo održanje.

Lišeno zapreka, u vezi sa stvarima koje se na nj odnose, je isto tako ono tijelo koje obiluje živěžom, odjećom i drugim potrepštinama, ali da mu ni sredstva za njihovu proizvodnju ne smiju nedostajati. Jedino tako vlada obilje u seljakâ, slugû i obrtnikâ pri proizvodnji živěža, odjeće i drugih neophodnosti. To su tri stupnja u vezi sa tijelom, ne računajući vodstvo duše. U trećem, tj. ovom dijelu odrednice: »u cjelovitom životu«, nalazi se sedmi stupanj, zajednički tijelu i duši. Neopozivo smatram da samo ono tijelo može postati sretno, čija se životna nit produžava čitavim prostornim tijekom ljudskog vijeka, jer kad bi u sredini došlo do prekida ne bi se moglo prispjeti do spomenutog vrutka kada valja stići. Zato, ako nam je stalo do toga da čovjek pije vode iz tog vrutka, potrebno je svim silama sačuvati jaku vezu kojom je tijelo svezano sa dušom. Ovu vezu nije moguće prekinuti na neki drugi način osim silom duše koja je može skršiti, ili pak nasiljem koje nameće tijelo, ili se ona tijekom vremena sama prekine. Da li je čovjek prije tog raskida u stanju doći do nebeske vode, o tome nećemo govoriti. Neće biti govora ni o tome što mislimo o duši koja to postiže, ali rijetko, i to samo u svetaca, jer se naš zadatak svodi na raspravu o sredstvima koja tijelo sprečavaju da ne prouzroči taj raskid. Mi ćemo

raspravljati o onim stvarima pomoću kojih se naš život održava, i razara.

Platon, Aristotel, a i drugi filozofi i liječnici misle, no što se i dalje mudro istražuje, da čovjek živi tako dugo dok traje sveza duše i tijela. Duša u tijelu boravi tako dugo dok traje sveza koja ih združuje. Ta sveza su duševne snage koje spomenuti filozofi i liječnici nazivaju prvim instrumentima duše. Te duševne snage nedostaju tijelu zato što pri rođenju nisu u cijelosti prisutne, ili zbog toga što se poslije rođenja raspadaju. Ne rađaju se zbog nedostatka krvi, ili zraka, budući da se sastoje od sićušnog dijela krvi i udahnutog zraka. Zrak ne smije nikada nedostajati, npr. kod zatvorenog dušnika zrak se ne udiše u dovoljnoj količini, jer se on kroz arterije širi od srca čitavim tijelom. Zbog gušenja čovjek umre. Do smrti ne dolazi zbog potpunog nedostatka zraka, već zbog pretjerane topline do koje dolazi u životnim silama zbog pritiska koji izaziva prestanak disanja. Do nedostatka krvi dolazi zbog toga što želudac ne proizvodi probavni sok, ili proizveden ne dolazi u jetru koja ga pretvara u krv. Zbog toga treba ispitati zašto probavni sok ne dolazi u jetru. To je dužnost liječnika. Uzrok zbog kojega želudac ne proizvodi je dvostruk: ili zbog toga što mu nedostaje hrane, ili je toliko oslabljen da je ne može probavljati. Briga o tome prepuštena

je liječniku. Za moj grad ja predviđam prirodno zdrava i dobro građena tijela kojima se ne može dogoditi da ne uzimaju hranu, ili zbog toga što je nemaju, ili što im je zabranjena. Da bi moja ograda bila na djelu treba je osigurati zakonom. Za neimaštinu je jedini lijek blagostanje. Dakle, ako moj grad želi živjeti i biti sretan mora imati jela i pila.

Budući da se čovjek hrani kruhom, varivom, voćem i mesom, a pije vino, vodu, ili umjetna pića, dok živi da živi bez zapreka, za nj su neophodne sve te stvari. Pet od njih su prinosi zemlje, a od druge dvije, jedna se na zemlji napasa, a druga se pravi od stvari koje na zemlji rastu. Zbog toga čovjeku je nužan komad zemlje koji će biti dovoljan za proizvodnju i održavanje onih stvari u tolikom obilju da se bez ikakve zapreke može prehraniti čitav grad.

Zbog toga što zemljište zbog poljodjelske vještine postaje neplodno, pa dugo ne rodi, javlja se potreba za ratarima i stočarima, za zemljoradnjom i stočarstvom. Taj posao je vrlo težak i pun briga, pa su za nj potrebni snažni ljudi koji to mogu podnijeti, a ne oni koji bi ga zbog umora odbili. Ovi moraju biti kmetovi, da bi im građani što slobodnije smjeli naređivati. Protiv naredbi gospodara ne smiju se pobuniti, zato je dobro da su plašljivi i malodušni, odnosno, kako se kaže,

da su sluge po naravi. I da ne bi mnoštvo učinilo ono što ne može pojedinac, dizanje bune protiv gospodara, ne smiju imati obiteljske zajednice, budući da se mnogo lakše odlučuje na bunu obitelj, svezana krvnim srodstvom, nego stranci koji su tuđeg podrijetla. Kad već sami ne mogu izazvati sukob, a da ga ne bi izveli pomoću susjednih naroda, i oni moraju biti slični našim ratarima u malodušnosti i krvnoj razlici. To je vrsta ljudi koja prethodeći poravnava put kojim smo u stanju na lak način dospjeti do spomenutog potoka nebeske vode.

Zbog toga što čovjek nema običaj upotrebljavati hranu od žita ili povrća u onakvu stanju kako prirodno raste, a niti živo, ili sirovo meso, zato prije svega treba priučiti mnoštvo mlinarâ, maslinarâ, pečenjarâ, pekarâ, mesarâ i kuharâ koji te stvari tako pripremaju da su upotrebljive za jelo. Budući da ovi zanatlije pri tom pripremanju upotrebljavaju mnoštvo različitih sredstava za proizvodnje, nadopunjuje ih druga grupa obrtnika. To su kamenoresci, zidari, drvodjelci i kovači koji proizvode neophodne alate prethodnima. Sve te stvari učestvuju, više ili manje, u stvaranju životnih dobara protiv nestašice izazvane neradom.

Sada prelazim na životne snage. Kako su životne snage stvorene, one se i raspadaju; to se obično događa iz dva razloga: ili zbog posve čistih

i prirodnih uzroka izvan tijela, ili zbog njihova raspadanja u tijelu. U tijelu se raspadaju zbog prevelike gustoće ili razrijeđenosti, zbog zatrovanosti suprotne njihovoj biti, ili zbog nekog drugog uzroka. Do prevelike gustoće dolazi zbog hladnoće, i unutarnje, i vanjske. Razrijeđenost izaziva toplina, isto tako unutarnja kao i vanjska. Zatrovanost je također unutarnja i vanjska. Budući da u zdravom tijelu prirodna i prikladna toplina ne može pasti ni zbog koje navedene kvalitete, ako nema izvanjski uzrok, borbom protiv tih vanjskih kvaliteta borimo se istovremeno da se isto ne dogodi iznutra.

Opću ravnotežu hladnoće i topline osigurati ćemo tako da naš grad utemeljimo na mjestu gdje nijedna od tih kvaliteta neće biti ni prejaka ni pretjerana, već će težiti prema ravnovjesju u kojem je na četvrtom mjestu klima svezana sa trećom i petom kvalitetom. Zbog svega toga gradovi Etiopije, a i oni suviše ispod Velikog Medvjeda, ne mogu osigurati dovoljno vode iz našeg izvora sreće. Tako je stvorena zapreka za one sa pretjeranom topline i prejakom hladnoćom. Mi ublažujemo djelomičnu hladnoću i toplinu godišnjih doba zime i ljeta prikladnim sredstvima. Zimi ćemo izbjegavati, koliko je moguće, vedrinu, vjetrometinu, kiše, snjegove i mrazeve, zaštićeni zidinama i krovovima kuća, ogrtačima i

odijelima, pri čemu se javlja potreba za viševrsnim obrtom. Za gradnju kuća su potrebni arhitekti, zidari i radnici, drvodjelci i kovači, pećari, kamenoresci. Za pravljenje odijela krojači, tkalci, vunari, krznari, cipelari i mnoštvo drugih te vrste. Nesnosna žega ljeta izbjegava se traženjem hlada, svježine i vjetrića, a napose lakim odijevanjem. Hladovine i svježine ima u trijemovima i prizemnim sobama, a povjetarca na vjetrovitim mjestima. Takva mjesta su obično povišena i otvorena. U takvom kraju treba graditi prostrane i visoke trijemeve, čijoj izgradnji služi arhitektura i njoj neophodne struke. Da bi čitav grad imao tu udobnost, treba ga izgraditi dijelom na brežuljkastoj uzvišici, zbog toga da je otvoren zraku, a da na tom mjestu ne bude suviše izložen hladnoći zime koja je tu obično jaka, djelomice ga valja podići i u ravnici gdje hladnoća nije tako jaka. Takav položaj ne služi samo spomenutoj udobnosti, već prijatnom izgledu i utvrđenju grada. U tom je danas hvale vrijedna Verona, a u prošlosti Atena. Laka odjeća ne rasterećuje samo, već i štiti od nesnosne žege. Nema nikog tko ne bi znao da je svila lakša od vune i lana. Prema tome, za tu udobnost potrebna je druga vrsta zanata čija je zadaća nabavka svile za upotrebu građana koji bi bili suviše rasterećeni kad bi hodali goli. Kao što ih jaka studen sili na odijevanje zimi, tako i

čednost, priznata među čudorednim vrlinama, zahtijeva od njih da su ljeti urešeni odjećom.

Vanjska zagađenost, kao i hladnoća, odnosno toplina, više no drugdje, nastaje u zraku. To u biti nije ništa drugo već spoj zraka, truleži i raspadanja, što u nj ulazi izvana. A to je toplo i vlažno, trulo i zarazno. Kad izbjegavamo zagađeni zrak i stvari koje do zagađenja dovode, ne može nam se dogoditi po život ništa štetnog. Zrak mogu zatrovati močvare i crnogorično drveće, npr. šimšir, lovor, bršljan, čempres, jela i slično. Isto tako i zatvorena mjesta, gdje je zrak miran pa ga vjetrovi ne mogu pročititi, mogu dovesti do loših posljedica. Južni vjetar, topao i vlažan, može dosta naškoditi. I zapadnjak u neku ruku, kada je iste temperature kao i južnjak. Ako dakle želimo zdrav i nepokvaren zrak, da bi se tako život očuvao u prirodnom stanju, moramo izbjegavati mjesta gdje ima nekih, ili više od tih nedostataka. Za podizanje našeg grada pronaći ćemo mjesto, u svemu suprotno spomenutom. Baš zato što je suprotno najbolji i jedini lijek svojoj suprotnosti. Zbog toga ćemo odabrati mjesto gdje nema močvara, blata ni drugih ustajalih voda, mjesto bez spomenutih šuma, visoko i otvoreno, izloženo istočnim i zapadnim zračnim strujama.

Ali, budući da zdravlje ne narušavaju samo navedeni uzroci, već i način našeg života, a i neurednosti koje sve to sačinjavaju, kao i bezbroj slučajnosti koje se javljaju, a ne nastaju ni zbog hladnoće, vrućine, ili zagađenosti zraka, javlja se potreba za drugom vrstom vještaka koji se suprotstavljaju tim zlima, a čijom pomoći se oslobađamo njihova pritiska. To su liječnici, kirurzi i njihovi pomoćnici brijači, instrumentaristi i drugi specijalisti. Pomoću izvedenog možemo izbjeći prijevremeni svršetak naših životnih snaga, koji malo-pomalo ionako dolazi. Njihova iznenadna iznemoglost dolazi zbog odvajanja od tijela, npr. kad je čovjek zbog nečega ubijen. To obično uradi sugrađanin, javni, lični ili vanjski neprijatelj, ili učini čitav grad, ili nešto drugo. Možda netko umre i slučajno, o čemu, kad je iznad naših moći, ne možemo određeno rasudivati. Govoreći o neprijatelju sugrađaninu, pouzdano tvrdim da ga od izvršenja zlodjela odvraća strah od kazne, a od duševne pokvarenosti ljubav koju sugrađani međusobno gaje. U našem gradu, dakle, neće biti ličnih neprijateljstava, ako će među sugrađanima vladati ljubav. No, ljubavi nema ako se ne spozna njezin predmet. Zato je neophodno da se sugrađani međusobno poznaju. To se daleko jednostavnije postiže u srednjem i prikladnom broju, nego u beskrajnom mnoš-

tvu, a najlakše u raspoređenom i podijeljenom na plemena. Takva podjela je prvi put izvedena u Egiptu za vrijeme Sesistra. Gdjegod bio, naš grad neće biti nastanjen neodređenim mnoštvom pučanstva, već tako da se svi međusobno mogu lako upoznati, i to tim bolje ako će biti različite krvi i plemena. Da bi ta mladica recipročne ljubavi rasla i dosegla savršenstvo koje rađa pravi plod, želim da se odgoji na javnim gozba-ma. Te zajedničke gozbe treba javno priređivati barem jednom mjesečno, po Italij kralju Italije koji je prvi uveo taj običaj. Javno treba ustanoviti zajedničke prostorije, gdje će biti upriličene te gozbe, i odrediti dio gradskog zemljišta čija će namjena biti određena samo toj svrsi. Da zavist ne bi nagrizzala tu tek izniklu mladu biljku, treba joj zemlju iznutra natapati umjerenom vodom jednakosti, privatnog vlasništva i dostojanstva. To će, vjerujem, ukloniti pojavu prokletog neslaganja koje izjeda jedinstvo stabla, a na kraju uništava korijen, da ne bi došlo do njegovog potpunog uništenja. Ali ako bi se neka grana hranila svojom zlom vlagom, a ne općom već spominjanom hranom, pa bi njom namjeravala škoditi blišnjima, treba je odsjeći i izbaciti iz zajednice. Mislimo na strahopoštovanje pred zakonima kojima zabranjujemo nanositi zlo i žalost koju netko pričinja drugom. Za istinsko izvršava-

nje zakona brinu činovnici, sudske ustanove i suci. Od njih se razlikuju javni tužioci, odvjetnici, zastupnici, bilježnici, sudski izvršitelji, zatvorski stražari, panduri i druge slične djelatnosti. To su sredstva protiv međusobnih građanskih neprijateljstava. Te pojave stvaraju mržnju i netrpeljivost općinstva, te narušavaju mir grada u cijelosti, zbog čega dolazi do svađa, zavjera i građanskih ratova. Jedini razlog koji ih u tom pokreće i goni je nagon za vlašću. Da ne bi postojao strah od narodnog negodovanja i pobuna, svaki građanin mora učestvovati u vlasti, ili gradskoj upravi, jer je samo onaj građanin pravi koji učestvuje u javnim častima i upravi. Zbog toga što svi građani ne mogu odjednom nositi počasti, primjereno je da to čine naizmjenice ulazeći u vladu jedan za drugim. Zato što opće blagostanje republike zavisi od upravljača i njihove razboritosti, neophodno je da su oni koji teže za gradskom upravom veoma razboriti i mudri. Razboritost je djelomice prirodna osobina, a djelomice proizlazi iz iskustva. Prirodnu imaju mladići, kao što je posjeduju i stariji, ali stečenu iskustvom vidamo jedino u starijih prokušane dobi, koji su je sticali dugotrajno poučavani rukovođenjem svjetovnim stvarima. Iz toga proizlazi da za upravljače grada treba birati vrlo stare ljude, a mlade treba voditi tako da se na

pravednost najprije naviknu, jer će oni kasnije rukovoditi druge. Više od svih sretnom će biti ona republika čiji vladari, prije vladanja, imaju dobru pripremu u vrijeme dok se njima vlada. Tako će prestati sve nesuglasice i građanski razdori, ako se žarište mladenačke ambicije ugasi u ime pravedne vladavine. To je lijek za ozdravljenje tijela našeg grada od svih zlih čudi koje bi mogle, bilo pojedincu, bilo svima nanijeti bol i patnju.

Postavlja se pitanje, kako će se naš građanin u vlastitom gradu braniti od stranih neprijatelja? Zacijelo zastrašivanjem takvog strogoćom zakona protiv stranaca, ako se u našem gradu usude vrijeđati. A kako će se grad braniti od neprijateljske vojske? Nesumnjivo oružjem, koje ipak ne vojuje samo, već zahtijeva ljude koji njime rukuju. Od njih se traži volja, srčanost i snaga za otpor neprijatelju. Srčanost i snaga su urođeni od kolijevke, premda se neprestano uvećavaju upotrebom i vježbom. Među mladićima vatrenošću se odlikuju najhrabriji. Volja se stiče ljubavlju vlastitih dobara i općeg dobra domovine. Ljubav prema vlastitim dobrima podsticati će građane na obranu, pod uvjetom da svi imaju polovinu privatne svojine unutar granica gradskog područja, a polovinu u blizini grada. Zbog takve podjele mnogo put nije pružana pomoć onima koji su

imali dio svojeg posjeda unutar granica, od onih koji to nisu imali. A oni koji su imali, vrlo bi se često radi zaštite posjeda složili sa neprijateljem. Takva podjela volje nužno bi izazvala opću propast svih zajednica. Tamo gdje bi svi imali što činiti unutar granica, pružali bi neprijatelju otpor zdušno i zajedničkim snagama. Zato što takva zajednica sve oblikuje i sve čuva, zakonodavac prema tome i djeluje. Iz ljubavi prema zajedničkom dobru proizići će spremnost na otpor prema bijesu neprijatelja, ako svi branitelji budu rođeni u istoj domovini. Baš zbog toga naš grad među svoje branitelje neće dovoditi plaćenike, već će ih složiti od vlastitih sinova koji će je braniti odano i žarkom voljom poput majke, braneći je dragovoljno od svake vanjske opasnosti izlaganjem života smrti za njezinu slobodu. Ta potreba stvara vojsku ratnika koji po cijenu života brane zauzeto područje, a ne istrebljuju se međusobno, kao oni Kadmovi i Jasonovi. Zbog toga ti plemeniti sinovi neće moći biti pobijedeni u materinjem krilu ni od daleko nadmoćnijeg neprijatelja, napadnuti bilo sa mora, bilo sa kopna. O zanatlijama ovisi proizvodnja sredstava kojima se mogu obraniti.

Ako neprijateljska vojska navali sa kopna, neophodne su tri obrambene stvari. Prvo, sprečavanju borbe u gradu služi položaj zemljišta, ili

barem graničnog područja koje mora biti brdo-
vito, puno jaruga, neravno i oskudno vodom.
Vode mora biti dovoljno tamošnjoj stoci, ali ne-
dovoljno neprijatelju, zbog težeg ulaska velike
vojske; a ako i uđe da je pritisnuta žeđu prisiljena
na povlačenje. Ako to nije dovoljno za izgon
neprijatelja, pa u slučaju ostanka navali na grad,
da jednim potezom ne pobijedi bit će potrebne
prepreke na gradskim zidinama zbog zaustavlja-
nja i osujećivanja neprijateljskog napada. Da se
na njih ne bi suviše lako popeo, ili ih savladao na
drugi način, treba ih opasati opkopom. Da ga pak
ne bi bilo moguće tući u cijelosti, grad je najbolje
podići na takvom položaju da je svojim kopne-
nim dijelom na klisuri. Ako bi se neprijatelj ipak
približio i pokušao savladati sve prepreke, ratnici
će ga nužno morati odbiti iznutra. To je moguće
izvesti na dva načina: ili stojeći na zidinama, ili
jurišom napolje. Stojeći na zidinama, može se
boriti na daljinu, ili prsa o prsa. Za borbu na
daljinu trebaju topovi, puške, bacači i lukovi. Za
borbu prsa o prsa dobro će doći raznovrsno
oružje, kao mačevi i bodeži. A budući da bi se od
neprijatelja mogli vrlo dugo braniti, biti će neop-
hodna zaštita od ranjavanja. To je moguće ostva-
riti pomoću zaštitnih sredstava kakva su laki i
teški oklopi, zaštitni prsluci, nazuvci, kacige itd.

Ta potreba dovodi u grad mnoštvo obrtnika,
oružara, sabljara, tobdžija, bacačija i strijelaca.

Kada pješaci, ili konjanici, iziđu na bojno po-
lje, suprotstavljajući se izdaleka ili izbliza, moraju
započeti bitku. U jednom i drugom slučaju pje-
šaci upotrebljavaju isto oružje kakvim brane zidi-
ne. Konjanici isto tako većinom koriste ono oruž-
je koje je prikladno za borbu izbliza. Konjanici
prije svega imaju konja čije timarenje zahtijeva
različita zanimanja: od nakupaca konja do konju-
šara, sedlara, oružara i drugih. Eto, to su ljudstvo
i sredstva kojima se zemlja brani od neprijatelja.

Obalski dio grada (jer smo naš grad prisiljeni
graditi na moru, što ćemo objasniti kasnije), zbog
kojeg ljudi obraćaju na nj pažnju, mora biti u
zaljevu, a vrata zaljeva uska, na čijim hridinama
treba podići tvrđavu koja je u stanju spriječiti
ulazak neprijateljskoj mornarici. Obrana će se
odvijati tako da ljudstvo ostane u utvrđenjima i
gradu braneći zidine, ili izlaženjem usuprot ne-
prijatelju. Na moru je to moguće izvesti samo
pomoću mornarice, za veslima moraju biti snažni
seljaci navikli na napor, a borbu će voditi za to
određeni građani. Za proizvodnju brodova i ga-
lija grad će morati uposliti brodare, užare, plat-
nare, pomorce i druge sličnih zanimanja čijom
djelatnošću je moguće formirati mornaricu.
Okolno zemljište mora biti zbog toga bogato

građevnim drvom, neophodnim takvoj mornarici.

Budući da se za dugotrajne ratove, javne djelatnosti i građevine gomilaju veliki izdaci, pa se tako troši dosta novaca, kojeg se sa teritorija i od posjeda ne može dovoljno namaći, korisno je za grad da ima ljude koji se privatno bave poslovima i trgovinom, pa da od carine i pravednih daća novčano ojača, kako bi kasnije mogao podnijeti izdatke. Kako je opće poznato trgovina morem donosi veću dobit i lakše se odvija nego kopnom, zato ćemo, radi veće okretnosti naših trgovaca, grad podići na moru. Unutar grada moraju biti raspoređena na najprikladnijem mjestu trgovačka središta, kao što su trgovi, tržnice, banke, skladišta i prodavaonice. Te ustanove nisu samo potrebne, već u mnogočemu pridonose izgledu grada.

Budući da nam je u dušama prirodno utisnuta vjera, pa nema nijednog čovjeka koji ne obožava neko biće, zapravo Boga, bilo po zakonu, bilo po vlastitom izboru, a sa pravom se i govori da čovjeku nije ništa manje svojstvena vjera od nagona i prirodne žudnje za životom u zajednici, zbog duševnog zadovoljstva građana neophodne su u gradu osobe koje poučavaju vjeronauk, štiju tajnu vjere i žrtvama čine dobra i bogougod-

na djela. Zbog toga javnost podiže hramove i crkve gdje se obavlja služba božja.

Iz čitavog prethodnog razgovora proizlazi da je za ustanovu sretnog grada potrebno šest staleža: Prvi stalež su seljaci koji ravnaju zemljište i grade put do vodâ spominjanog izvora sreće. Drugi stalež su zanimanja koja proizvode kočije i dvokolice koje vuku konji i mule čijom pomoću kudikamo manjim naporom stižemo tamo. Treći stalež su trgovci koji svojim poslovanjem potpomažu taj put, a svojim trgovanjem brinu o našim potrebama. Poslije ovih dolaze vojnici koji u opasnosti po vlastiti čuvaju život drugih. Poslije njih dolazi državna uprava, rukovodstva tako velikog mnoštva koje vode prema sretnim vodama nebeskog izvora. Na šestom mjestu su svećenici koji svojim molitvama pridonose da se božanskom pomoću i milošću narod izbavi napuštenosti u pustinji, te dospije u zemlju punu vode ukusnije i slađe od meda i mlijeka. Međutim, ovi staleži, koji zajednički nastoje na tom zamornom putu, neće svi piti nebeske vode. Zasigurno, napit će se i biti sretni samo oni koji se slažu sa odrednicom sreće, a u nju prvenstveno ne spada gomila seljaka koja jednom riječi može živjeti do duboke starosti, ali je onemogućena mnogim zaprekama. Štoviše, ona sav svoj život potraži na održavanju vlastitog i tuđeg živo-

ta. Zbog te zapreke oni ne mogu steći svojstva vrline koja je posljednji korak do postizanja blaženstva. Iz istog razloga ni zanatlija nema u broju blaženih jer im je čitav život skučen i prezauzet brigom i rasterećenjem drugih. Taj ih način života zamara i iznemognu, pa najposlije nemaju snage za strm i naporan uspon do vrhunca vrline. Njima su nalik i trgovci; provodeći čitav svoj život u opasnim poslovima na nestalnom moru, zane-maruju uspon na siguran i postojan brijeg čiji vrhunac je njihov raj, njihova gozba i sreća. Zbog ta tri razloga neki ljudi su prikraćeni i odbačeni. Druga su tri staleža, tj. vojnici, rukovodioci i svećenici, sposobni za dug život; budući da upravljaju neophodnim sredstvima sa tri pret-hodna staleža, čak ravnodušno bez brige za na-bavku hrane, mogu predati cijelu dušu građan-skoj i kontemplativnoj vrlini. Zbog toga pri utemeljenju blaženog grada, prva tri radna stale-ža neće biti među uzvanicima, neće obući vjen-čane haljine i sjediti za istim stolom zajedno sa svećarima, ali će na toj gozbi posluživati. Jedni kao kuhari, drugi kao poslužitelji jela, a treći će voditi računa o priboru i piću. Moje riječi doslov-ce znače da staleži seljakâ, obrtnikâ i trgovacâ ne mogu zbog navedenih razloga postići blaženstvo, ne mogu se smatrati dijelom blaženog grada, a dosljedno, ne mogu uživati u pravima građana.

Zbog toga ih nećemo ni smatrati građanima, kad samo građani mogu uistinu uživati sa onima koji će učestvovati na spomenutoj gozbi. Tako će jedni uživati u povlasticama, bezbrižnosti i udob-nosti, a drugi raditi i truditi se, jednom riječi podnositi oskudicu. Ako bi, suprotno, neki sma-trali da država bez ovih ne bi mogla postojati, držeći ih njezinim dijelom, dopustit ću im to dragovoljno, misleći ipak da su takvi dio cjeline u kojoj kao u privatnoj kući postoje poljski rad-nici, sluge i njezin upravitelj, prepuštajući mjesto oca obitelji, majke i djece svećenicima, vojnicima i ustanovama. Uzevši jedno s drugim smatram da se naša država sastoji od dva dijela. Jedan je radnički i bijedan, a drugi gospodski i sretan. Ovaj drugi se svojski smatra građanskim, kao onaj koji u častima i državnom prvenstvu pretho-di, pa je zato pokroviteljski.

Kako smo do sada uvidjeli tri stvari sačinjavaju odrednicu sreće, a raspravljali smo samo o po-sljednje dvije, tj. kako pomoću njih dugo održati život bez ikakvih zapreka, upravo prelazimo na treću, tj. način, kako samo izuzetan građanin može postići moralne i spekulativne vrline, nji-hovom pomoću biti sretan i piti vode iz nebeskog izvora. Budući da se sreća najvećim dijelom i puninom sastoji u djelovanju vrline, neophodno je za naše građane ako nastoje biti blaženi, da su

najprije vrli. Za postizanje vrline neophodna su tri sredstva. Prirodno sredstvo, zato što vjerujem da je čovjek po prirodi sposoban za vrlinu. Drugo je navika koja, upravljana razumom, čisti duševne afekte od nečistoće niskih i nečasnih stvari. Treće sredstvo je razum koji, mimo navike, često puta ustraje u nekim stvarima koje su bolje od onih koje stvaraju dugu i uobičajenu naviku. Prvo sredstvo je posve prirodno, drugo u cijelosti zavisi od zakonodavca, a u trećem ima i jednog i drugog, zato što je ispravnost razuma djelomice dar prirode, a djelomice dolazi iz stečenog iskustva u nauci koju uvodi zakonodavac. Ako on teži za tim da svoj narod privede sreći, nužno vodi brigu o ljudskoj duši znajući da ona ima razumski dio, odnosno jedan dio praktičan, a drugi spekulativan, i dio po svojoj naravi lišen razuma u kojem su svi ljudski afekti koje treba uvježbavati u pokoravanju razumu. Osim toga, on stavlja razum u kvalitetu svjetovnih stvari, spoznajući da su jedne nužne, druge korisne, a treće časne. Osim toga ima uvid u ona stanja u kojima se naš život neprestano vrti, bila ona dokolica ili nasušna potreba, mir ili rat. Zato on mora, po pretpostavljenom, usrećiti svoje građane, što je njihovo najviše dobro. Primjerno tomu, on od spomenutih stvari uzima najbolje i njih postavlja za cilj i spokoj, ne napuštajući zbog toga druge, već po-

lazeći od jedne do druge, korak po korak, dolazi do najboljih i najsavršenijih.

Među duševnim moćima je najodličnija i najuzvišenija spekulativna moć. Zato je potrebno da se zakonodavac u njoj utvrdi da bi mogao vježbati svoje građane u aktivnim sposobnostima i u onoj moći koja sabire u sebi sve afekte ljudske duše. Između odličnih osobina mora još imati sposobnost rukovođenja svojega naroda po zakonima i običajima, polazeći od nužnih i korisnih prema časnim koje zauzimaju najviše i najuzvišenije mjesto. U pitanjima života, slično tomu, iznad svega mora upućivati na dokolicu i mir, kao najbolja stanja, no ne zanemarujući zbog toga običaje rada i ratovanja. Štoviše, prema potrebi, treba ratovati i osvajati zbog konačnog osiguranja mira i blagostanja. Pri tom valja više navikavati na časne nego na korisne stvari, i više na vrline svojstvene miru nego ratu, a više na one koje vrijede u oba stanja, kao mudrost, pravednost, umjerenost i slične, od onih koje vrijede samo u jednom. Osim toga, zakonodavac mora raditi više spekulativno nego praktički.

Kako je čovjek dvojstvo tijela i duše, pa i duša dvojstvo razumskog i nerazumskog, a tijelo stvoreno radi duše, čak i vremenski prije nje, zato nerazumsko pomiješano sa tijelom služi razumskom i djeluje prvo, što razumsko ne čini jer je

najviše ljudsko savršenstvo. Stoga zakonodavac, ukoliko može, na prvo mjesto stavlja brigu za tijelo svojih građana, a tek tada za dušu. Budući da tijelo posjeduje princip rađanja, na toj činjenici zakonodavac temelji svoju brigu.

Budući da rođena djeca proizlaze od oca i majke, zakonodavac mora misliti prvenstveno na zdravlje i snagu potomstva. To pak čini zbog toga što pri združenju kod oplodnje od oca proizlazi sjeme, a od majke, prema mišljenju liječnika, sjeme i krv, pa je neophodno da je sjeme u oboje zdravo, plodno i obilno, kao i majčina krv, napose. Prema tome, kakav je uzrok, takav je upravo i učinak koji iz njega proizlazi. Sjeme će biti zdravo i snažno, ako proizlazi iz zdravog i snažnog tijela. Nadalje, tijelo je snažno kad je u svom prirodnom stanju, najživotnije što može biti, a to je onda kad se muškarac nalazi u stanju svoje muškosti, u dobi svojeg cvata. To je kod muškarca od trideset i četvrte do zaključno četrdeset i devete godine, a kod žena od osamnaeste do četrdesete. Iako žene mogu rađati i od četrdesete do pedesete, njihova je krv i sjeme prije osamnaeste, zbog nezrelosti, nesposobno i vođeno, a poslije četrdesete ohladi. Isto tako je kod muškarca, u spomenuto doba, sjeme mnogo bolje, od doba koje prethodi, ili slijedi, premda je i od četrdesete do sedamdesete sposobno za oplod-

nju. Zato u toj dobi muškarci i žene naše republike sklapaju brakove. U roditeljski vez vezuju se u toj dobi zato što prirodna snaga nije nespособna kao ljeti, niti skućena kao zimi, a nije zauzeta ni drugim naporima, kao npr. obavljanjem prve probave. Jer kad netko probavlja hranu manje žudi za drugim, isto tako kao i poslije kad mu tijelo postaje previše mlitavo, a da bi bilo gladno i žedno, u kojem se snaga odmara i čuva kao u vlastitom krevetu. Budući da je hrana, koju treba uzimati toplu, okrepa našega tijela, pa kako se zametak poslije začeca hrani istom hranom kao i majka, ona u tom mora biti umjerena i jesti one stvari koje mogu koristiti, a ne štetiti zdravlju i jaćanju udova djeteta. To je vlažna, topla, lako probavljiva i obilna hrana. Neophodno je, a to smo rekli, da se potomstvo rađa zdravo i snažno, zbog osobne sreće i državnih obaveza. Za prirodno i potpuno postizanje ta oba ishoda majka, noseći potomstvo, ne smije smanjivati vlastitu snagu, a ne smije je nezdravo ni proširivati. Zbog toga je ne smije umanjivati melankolićnim i dokonim stanjem, a niti je previše naprezati teškim poslom. Zakonodavac mora trudnicama zakonski narediti da vrlo često odlaze u crkvu, što je vježba u kojoj se tijelo previše ne giba, jer bi to moglo škoditi začetom djetetu. To povećava vjeru i zavjet Bogu, bez čije milosti ne valja nijedna

stvar. Osim toga, imajući na umu vlastiti i državni interes, trudnice moraju odbacivati sve štetne misli i biti vesele. Od neophodnosti poslije poroda, treba imati na umu da se dijete mora hraniti na takav način koji će biti neopasan njegovom nježnom tjelešću. To se postiže na taj način da mu se daje meka i lako probavljiva hrana. U tu svrhu nema bolje hrane od mlijeka. Među korisne stvari za život, zdravlje i snagu ubrajamo one koje čuvaju i zadržavaju toplinu. Takva hrana stvara u djetetu ugodnu mlakost. Jer toplo, nadvladano svojom suprotnošću, djeluje najdjelotvornije i ne dopušta mu olako oslabiti. I plač ga još mnogo potiče. Navedeni savjeti odnose se na brigu za vremenski uzrast do pete godine. Dalje, sve do sedme godine, treba dijete prema zakonu navikavati da odabire ono što pogoduje jačanju i tijela i duše. Tijelu koriste vježbe na čijem su kraju igre, propisane u državi, kojima se građani, već prema svojoj dobi, uvježbavaju. Sve te igre su predviđene za slobodnog čovjeka, ili kako suvremeno kažemo, za plemenita čovjeka. A takvi će biti svi oni koji tijelu ne žele poreći prikladnost za vrlinu. To bi bilo sve, koliko zakonodavac može određivanjem običaja koristiti tijelu. No, on može koristiti i duši, vodeći je do punine odvrćanjem od puta koji je privlači poroku, ili poticanjem na uspon strminom grebenita brijega

na čijem vrhuncu vrlina pruža raj svojih radosti. Zakonodavac uvijek sprečava puteve poroka kad zabranjuje djeci da, od straha pred velikom kaznom, gledaju i slušaju poročne i nečasne stvari. Zbog toga zabranjuje gledanje lascivnih slika, pohađanje izvedbi komedija i sličnih poema, a još više njihovo recitiranje, da odvрати pažnju njihove jednostavne i čiste duše, a posebno da spriječi utjecaj prostog i štetnog tiska, koji je da bi bio na prvom mjestu, često takav. Zato je nužda kažnjavati javno, ili na gozbama, odnosno na trgovima, pogrđnim riječima ili batinjanjem one koji su u muževnoj dobi pred dječacima, bilo govorili, bilo činili nepristojne stvari, ili drugo što pokudno, i tako mogu sablazniti njihovu dušu.

Zakonodavac će poticati na put vrline, kako strahom od kazne za poroke, tako i nadom u slavu nagradu koju vrlina daje samo onima koji su dospjeli u njezin raj, do one najviše radosti i najvećeg zadovoljstva koje se može steći za ovog života. Budući da djeca zbog nejake pameti ne mogu zdušno težiti ni prema kazni, ni prema nagradi, zakonodavac utemeljuje javne ustanove gdje ih nadzire i upućuje u moralne vrline zapovijedima i primjerima koji se u mladu dušu utiskuju, čitavu je oblikuju, i na taj način tako žigošu, da se to može samo vrlo teško izbrisati. To bi bilo sve što se odnosi na moralne vrline. Za

spekulativne vrline i znanje, budući da svekolika naša spoznaja počinje od osjeta, ili od poučka koji su urođeni u našoj duši, otvara se put prema spekulaciji, ili slušanjem, ili gledanjem (sva druga četiri osjeta, doduše plemenita, neophodniji su tijelu nego duši), ili obrazovnim nastojanjem. Slušanjem, osjećajući muziku čijim se čarom zanesena duša uzdiže u želji za spoznajom bližih i daljih uzroka njezine melodije. Gledanjem lijepih stvorenja nastaje žeđ za spoznajom na koji su način složeni pojedini dijelovi, otkud izlazi tolika ljepota, i tko je njen tvorac. Zbog toga zakonodavac donosi zakon da se mladićima javno predaje muziku i slikarstvo, kako bi im spomenutu žeđ ulio u srce. Na taj način ova dva osjetila donose razum slikovite predodžbe, a on ih naknadno povezuje u cjelinu. Iako filozofija, u kojoj razum širi krila svojih moći, oživotvoruje potpuno želju koja je pomoću muzike i ljepote rođena u ljudskoj duši, nju će, sačuvanu u knjigama, bolje nego igdje drugdje, moći učiti naši učenici. Da bi u tom uspjeli moraju neizostavno poznavati gramatiku. Ona se tako pridružuje muzici i slikarstvu u obrazovanju učenika. Osim nezaobilaznosti te tri discipline, zbog postizanja savršenstva, one koriste još i mnogočemu drugom u javnom i privatnom životu. Slikarstvo može koristiti u svim gradskim i privatnim likovnim potrebama.

Gramatika je potrebna u mnogim pojedinačnim okolnostima, a i u prilikama od općeg interesa, npr. u obrazlaganju zakona, pismenosti itd. Muzika pomaže na svoj način u mnogočemu, potiče, umiruje i djeluje na našu dušu. Firgijska muzika razveseljava našu dušu i ispunja je žarom, lidijska je smiruje i opušta, dorska joj stvara srednje raspoloženje, a hipolidijska je čini žalosnom i tužnom. Budući da nam ta muzika do danas cjelovito nije poznata, i naša vlastita može, ništa manje, djelovati na našu dušu. Postoje muzički rodovi, koji su obzirom na raspoloženja, u neku ruku slični antičkima. Francuski frigijskom, napolitanski lidijskom, lombardski dorskom. No, uvijek ima sredine koju treba pretpostavljati krajnostima, i u nju smještati vrlinu. Bilo bi najprikladnije da djeca u dorskom ili njemu bliskom lombardskom, koji zauzimaju sredinu među ostalima, uglavnom stvaraju svoju naviku, zbog utvrđivanja duše u vrlini, jer u njoj stoji naša sreća, naše najviše dobro. Svako dobro u nama uzrokuje radost, veselje i sreću, a ne izaziva bol i tugu, već dragost i raspoloženje. Za taj cilj je muzika najbolje sredstvo. Zato će među blaženima ozbiljnija uzrasta biti od koristi izvođenje svih vrsta muzike, i na gozbama, i na javnim svečanstima, a i u privatnim prostorijama.

Ako naš grad bude takav kako smo ga opisali, najžešća žeđ će se u njemu moći gasiti vodama izvora blaženstva koje nad njim sipe. On će, uzdignut visoko, iznad svih gradova svijeta, svima na vidiku, od svih biti čašćen, štovan i moljen, da im barem i neznatno dopusti napajanje u spasonosnim vodama svojeg izvora sreće, da ovlaže svježinom jedne kapi svoja suha i žedna usta, prikrate svoje muke.

Hrvatski prijevodi Petrićevih djela

Nova opća filozofija — Nova de universis Philosophia, preveo Vladimir Gortan, *Hrvatski latinisti I*, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, Zagreb 1969.

Trimeron. Odgovor gospodinu Torquatu Tassu, prevela Ljerka Šifler-Premec, »Forum«, Zagreb 1969, br. 6.

Sretan grad, preveo Vladimir Premec, Zagreb 1975.

Nova sveopća filozofija — Nova de universis Philosophia, preveli Tomislav Ladan i S. Hrkač, Zagreb 1979.

Deset dijaloga o povijesti, preveo P. Čvrljak, »Istra kroz stoljeća«, II. kolo, knj. 7, Pula-Rijeka 1980.

Deset dijaloga o retorici, preveo Mate Maras, »Istra kroz stoljeća«, IV. kolo, knj. 20, Pula-Rijeka 1983.

O poetici, preveo M. Vujanović, »Dometi«, Rijeka 1986, br. 1.

Sretan grad, preveo Vladimir Premec; u Andrija Mutnjaković: *Sretan grad — The Happy Town*, »Architectonica Croatica«, knj. 4, Zagreb, 1993.

Razrješenje onoga što je Aristotel u aktivnoj filozofiji prigovorio Platonu, Peripatetičke rasprave, II, VII, preveo D. Nečas Hraste; u Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi Karšulin, M. Josipović: *Magnum miraculum — homo (Veliko čudo — čovjek)*, Zagreb 1995.

Važnija literatura o Frani Petriću

- Albert Bazala: *Povijest filozofije II*, Matica hrvatska, Zagreb 1909.
- Branko Bošnjak: *Povijest filozofije*, knj. II, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1993.
- Marija Brida: *Osobitosti Petrićeve tumačenja svijeta*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 1979, br. 9–10.
- Marija Brida: *Petrićevo tumačenje duše svijeta*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 1984, br. 19–20.
- Žarko Dadić: *Hrvati i egzaktne znanosti u osvitu novovjekovlja*, Zagreb 1994.
- Heda Festini: *Petrić, filozof umjetnosti i slobode*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 1976, br. 2–3.
- Vladimir Filipović: *Filozofija renesanse i odabrani tekstovi filozofa*, Matica hrvatska, Zagreb 1956.
- Mihaela Girardi Karšulin: *Filozofska misao Frane Petrića*, Odjel za povijest filozofije Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1988.
- Goran Gretić: *Duša i um. Mišljenje F. Petrića u opreci platonizma i aristotelizma*, Zagreb 1989.
- Ivan Lozica: *O Petrićevoj poetici*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 1980, br. 11–12.

- Zlatko Posavac: *Estetika u Hrvata od početka do sredine XX. stoljeća*, »Kolo Matice hrvatske«, 1968, br. 10.
- Vladimir Premec: *Franciskus Patricius*, Beograd 1968.
- Vladimir Premec: *Petrićeva kritika Aristotelesa*, Zenica 1996.
- Vladimir Premec: *Utopija — zbilja — politika*; u Franjo Petrić: *Sretan grad*, Zagreb 1975.
- Ljerka Schifler: *Frane Petrić — Franciscus Patricius. Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, Zagreb 1997.
- Franjo Zenko: *O predmetu i metodi Panarbijе*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 1979, br. 9–10.
- Franjo Zenko: *Petrićeva kritika klasične retorike*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 1982, br. 15–16.
- Franjo Zenko: *Aristotelizam od Petrića do Boškovića*, Globus, Zagreb 1983.

Frane Petrić

Frane Petrić (Franciscus Patricius), hrvatski renesansni filozof, polihistor i pjesnik, može se svrstati u velikane europske duhovne povijesti i utemeljitelje novovjekovnog načina mišljenja.

Rođen 25. travnja 1529. u Cresu, proveo je poput mnogih renesansnih mislilaca buran život, ispunjen brojnim putovanjima i promjenama mjesta boravka i zanimanja. Proučavao je mnoge znanosti, u širokom rasponu od medicine i povijesti, preko poetike i retorike do filozofije i teologije, ali se bavio i praktičnim poslovima kao što su to primjerice upravljanje imanjem, melioracijski radovi, trgovina i izdavanje knjiga. Na vrhuncu znanstvene karijere bio je od godine 1578. profesor filozofije u Ferrari, a zatim od 1592. u Rimu, gdje je i umro 7. veljače 1597. Potpisivao se doista vrlo različito (Patricius, Patrizius, Patri-tio, Patrizi, Patrizzi) pa se i njegovo prezime u hrvatskom obliku javlja u više varijanata: uz Petrić najčešće i Petris, Petriš, Petrišević, Patris, Patričević i Patričić. Održavao je tijekom života vezu s

rodnim krajem, a tiskao je i neke rukopise hrvatskih pisaca. Od njegovih djela četrdeset ih je tiskano, a sedamnaest se još čuva u rukopisima. Temeljnim mu se filozofskim djelom smatra *Nova sveopća filozofija* (*Nova de universis Philosophia*, 1591), a od ostalih i danas se drže važnima i poticajnim, pa su, i barem djelomično, prevedena na hrvatski, *O poetici*, *Deset dijaloga o retorici*, *Deset dijaloga o povijesti* i *Sretan grad* te rasprave o Platonu i o Aristotelu i o nekim književnokritičkim pitanjima.

Gledano s našeg današnjeg stajališta znanja koje je uglavnom podijeljeno na područja posebnih znanosti i filozofije, Petrić je pisao o geometriji, medicini, geodeziji, retorici, povijesti, teoriji književnosti, urbanizmu, vojnim znanostima te o filozofiji i o teologiji, prevodio je s grčkog na latinski, raspravljao o tada tekućim književnokritičkim pitanjima te sastavljao sonete, a bavio se i onim što danas nazivamo »ezoterizmom« ili »okultnim znanostima«. Veličina i raznovrsnost njegova opusa upravo je zadivljujuća, pri čemu valja napomenuti da su neka njegova djela iznimno opsežna; obuhvaćaju i po nekoliko ovećih knjiga. Zbog toga se najprije stječe dojam enciklopedijske učenosti i očito izuzetne radinosti, ali to nipošto nisu jedine Petrićeve vrline. On,

naime, nije samo slijedio renesansnu težnju za nekom vrstom pregleda cjelokupnog znanja, nego je također nastojao kritički ocijeniti znanstvenu i filozofsku tradiciju, predložiti nove načine sinteze, pa čak i upraviti mišljenje u nekim novim pravcima. Tek neki njegovi radovi mogu se tako svesti na preglede postojećih znanstvenih disciplina; većina donosi i osobne uvide i spoznaje, a mnogi povezuju dosta raznolika znanstvena područja na način koji bismo danas označili »interdisciplinarnim«. Dakako, njegova temeljna sinteza ne izgrađuje se kao suvremeno povezivanje teorije i metodologije različitih znanosti, nego on iz jednog načela nastoji sustavno izvesti odgovore na sva bitna filozofska i znanstvena pitanja, povezujući ih ujedno s kršćanskim učenjem. Zbog toga se njegovi radovi mogu shvatiti i danas kao vrijedan pozornosti pokušaj sustava koji se oslanja i na spekulativnu filozofiju kao i na iskusvena istraživanja.

Uporište je za takvu sintezu Petrić našao u tada obnovljenom platonizmu, točnije rečeno u takvom tumačenju Platonove filozofije kakvo naglašava određene religijske, osobito mistične, pa i mitološko-poetske, elemente u učenju jednog od utemeljitelja europske filozofije. Priklonivši se takozvanom renesansnom neoplatonizmu, on oštro kritizira drugi najveći autoritet tadašnje

filozofije, Aristotela, pa upravo gorljiva polemika s Aristotelom i aristotelizmom osigurava njegovim djelima određenu živost stila i visok stupanj kritičnosti prema mnogima tada ustaljenim i neprijeporno prihvaćenim stajalištima. To valja naglasiti i zato što se Petrićevo suprotstavljanje Aristotelu mora razumjeti u određenom povijesnom okružju, u kojem je dominiralo takvo tumačenje Aristotela kakvo se velikim dijelom uspostavilo kao svojevrsna, nerijetko pojednostavljena, dogma pa je tek neki raskid s tako shvaćenim Aristotelom omogućavao i nove načine mišljenja. Temeljni se, naime, tada spor okvirovao oko toga kakav *model mišljenja* — kako bismo to danas rekli — više odgovara sintezi vjere i cjelokupne spoznaje, pa se tek u tom sporu Petrić strasno odlučio za Platona, iako je uvijek bio svjestan važnosti i značenja i Aristotelovih dostignuća u spoznaji. Zbog toga je sustavno izvođenje, temeljnu logiku uspostavljanja načela i načina njihova izlaganja, utemeljio na Platonu, ali cjelovitost i iscrpnost u pregledima postojećeg znanja, kao i čestu sklonost proučavanju iskustvene građe i prihvaćanje doprinosa uvida pojedinačnih istraživanja, on ipak uvelike duguje baš Aristotelu.

Temeljno Petrićevo filozofsko djelo *Nova sveopća filozofija* sastoji se od četiri dijela:

Panaugia, Panarchia, Panpsychia i Pancosmia, koji, uvjetno rečeno, odgovaraju disciplinama posvećenim pojmovima svjetlosti, sile, duše i reda. Tim pojmovima, naime, Petrić želi obuhvatiti i objasniti temeljnu strukturu svijeta, pri čemu svjetlost igra ulogu koja otprilike odgovara ulozi kretanja u Aristotelovoj filozofiji. Pri tome se Sunčeva svjetlost, od koje živi cjelokupna priroda, izvodi iz Božanske svjetlosti koja, prema Petrićevu mišljenju, prožima sve pojave i svekoliko zbivanje, pa se tako cjelokupna zbilja može objasniti kao Božje djelovanje koje oživotvoruje i oduhovljuje sve što postoji. Cjelina postojećeg svijeta i zbivanja može se zato shvatiti kao proces stalne emanacije, razloživ na određene stupnjeve prema kojima se odvija, i zahvaljujući kojima se i uspostavlja, kao i stalno održava, temeljni poredak svijeta i života. Taj red i poredak načelno je u Petrićevom djelu objašnjen u okvirima spekulativne filozofije prirode, ali on istodobno istim takvim pojmovima i načelima objašnjava i čovjeka, ljudsko djelovanje i sve ljudske tvorevine. Pri tom obuhvatnost sustava u izlaganju sve pojedinačno dovodi u sklad s univerzalnim i tako povezuje osjetilno i razumsko, prirodno i duhovno, individualno i općenito, pojedinca i zajednicu te Boga i čovjeka u svojevrsnom pokušaju nacrtati sveopću harmoniju.

U smislu takvog, uvelike osobnog i originalnog neoplatonizma, Petrić i u svojim ostalim, osobito kasnijim djelima, opovrgava poznata Aristotelova stajališta, pa tako i u raspravama o poetici i o retorici kritizira učenje o oponašanju kao bitnom određenju umjetnosti, kao i određena načela i pravila govorničkog i pjesničkog umijeća koja njegovo vrijeme nastoji utvrditi i utemeljiti na Aristotelovom učenju. Zalaže se pri tom za osobitost pjesničkog dara, za oduševljenje i nadahnuće, pa se neka njegova stajališta i zapazanja, kao recimo tvrdnja da pjesništvo propisuje pravila poetici, a ne obrnuto, mogu shvatiti i kao novine u njegovom vremenu koje će tek u romantizmu dobiti širu razradu i svojevrsnu potvrdu u dominirajućem tijeku razvitka književnosti. Pri tome valja naglasiti da se i u tim djelima Petrić otkriva i kao izvrstan poznavalac cjelokupne tadašnje retoričke i poetičke tradicije, na koju ne samo da se kritički nadovezuje nego je nastoji i upraviti prema ciljevima koje velikim dijelom imaju u vidu upravo i mnoge, mnogo kasnije razrađene znanstvene discipline.

Slično bi se moglo reći i za Petrićeve radove iz nekoliko drugih područja, kao recimo historiografije i filozofije povijesti, u kojima je dao općepriznate priloge razvitku europske znanosti, zalažući se za spoznavu povijesne istine, koja

obuhvaća cjelinu duhovnih, gospodarskih i političkih činjenica.

Sretan grad (*La città felice*), objavljen godine 1553. u Veneciji, djelo je mladog Petrića koje se najčešće svrstava u takozvanu utopijsku književnost, što će reći u književne obrade zamisli o nekom ustrojstvu ljudske zajednice koje pripada ili idealno zamišljenoj prošlosti ili budućnosti, odnosno nekom nacrtu boljeg i savršenijeg ustrojstva negoli što je ono postojeće. U tom se smislu obično navodi kako je Petrićevo djelo nastalo nakon glasovite *Utopije* Thomasa Morea — prema kojem je ta književna vrsta i dobila ime — te *Grada sunca* Tommаса Campanelle, odnosno kako se, s druge strane, u temeljnim načelima uvelike oslanja na Platonovu *Državu*. U tom smislu ipak valja naglasiti da se *Sretan grad* i prema književnoj vrsti uvelike razlikuje od navedenih djela: to niti nije razrađen, opis idealne države, kao što su to *Utopija* ili *Grad sunca*, nego zapravo posve fikcionalan, a niti je cjelovito filozofski obrađena studija o čovjeku i njegovu životu, sa svim posljedicama na planu ontologije, etike i politike, poput Platonove *Države*. Petrićevo djelo manjeg je opsega i nema takve namjene; ono je u biti »skroman prilog« — kako to on sâm kaže — te ima isključivo savjetnički karakter. Zbog toga se njegova vrijed-

nost i značenje moraju razmatrati upravo s tog aspekta. U smislu određene književne vrste to nije ni iscrpno izveden filozofski traktat, niti je utopijski roman, pa bi u tom smislu usporedbe s Moreovim ili Platonovim djelom bila nalik usporedbi, recimo, romana s novelom, ili opsežne znanstvene studije s esejom. Vrijednosti *Sretnog grada* valja zato razabrati i u okvirima izravne namjene; one su pretežito u uspjele izvedbi, u jasnom stilu, u zanimljivom povezivanju »realističkog«, gotovo pragmatičkog stajališta s načelnom etičkom problematikom te u jasnom i dosljedno razvijenom načinu izlaganja.

Petrić pri tom doista polazi od Platonove zamisli o pravednosti koja se može ostvariti jedino u državi, od ideala sretnog života u kontemplaciji i od Aristotelovih postavki o čovjeku kao biću koje može postići zadovoljstvo u životu jedino u zajednici s drugim ljudima. Njegov nacrt temeljnih načela tako je odista izveden iz Aristotelove i Platonove etike, s time što je uspješno doveden u sklad s kršćanstvom, odnosno što naglašava da će se govoriti jedino o onom sretnom životu kojeg čovjek može postići u ovostranosti, u zemaljskom životu koji je shvaćen kao priprema za onostranost. Zato se i temeljno Petrićevo određenje čovjeka poziva na shvaćanje o tijelu i duši, te je odmah i naglašeno kako se ovostrani život

mora itekako brinuti i o tijelu i o tjelesnosti. Prirodno je tako što, nakon utvrđivanja načela, slijedi razrada medicinske, gospodarske, socijalne i odgojne problematike — kako bismo to danas nazvali — u nekoj cjelini koja najviše odgovara današnjim šire razrađenim urbanističkim projektima.

Petrić, naime, daje savjete o izgradnji grada koji nisu samo zanimljivi, nego su, štoviše, i za njegovo vrijeme iscrpni i vrlo »realistički«: razvijajući problematiku izgradnje grada-države na svim razinama, Petrić je izravno usklađuje s logikom cjeline, koja, međutim, nije izvedena samo deduktivno, nego u obzir uzima i posve iskustvena, praktična zapažanja. Njegov način izlaganja i obrazloženja tako nije spekulativan, osim, dakako, na gornjoj razini načela na koja se poziva, nego je više nalik projekciji gotovo suvremenih teorijskih nacrtu: on govori o izboru mjesta na kojem valja graditi grad, o klimi, o strujama i o vjetrovima, o najboljim uvjetima za trgovinu i o gotovo svim ključnim aspektima organizacije zajedničkog života, a da pri tome ne upada u kontradikcije s načelnim postavkama i nigdje ne dovodi u sumnju načelnu metafiziku koja mu je osnovicom. Dakako, on pri tome nije kritičan prema ustaljenim mnijenjima o staležima, o onome što danas nazivamo »feudalnom strukturom«

i o jednakosti koja pripada tek nekima, dok je drugima unaprijed određen podređeni položaj; no takva načelna gledišta zapravo i nisu pravi predmet njegove rasprave. U središtu je Petrićeva zanimanja jedino neko moguće ostvarenje grada-države uz takvu organizaciju života da barem obrazovani dio stanovništva u njemu može postići onaj najviši stupanj zadovoljstva i sreće koji se, u ovozemaljskom životu, uopće može ostvariti. Njegova temeljna namjena tako je, gotovo bismo mogli reći, posve suvremena zamisao da razložito, iskoristivši sve spoznaje što ih nude određene znanosti i životna iskustva, obrazloži kako bi se mogao izgraditi najbolji mogući život za određenu ljudsku zajednicu unutar postojećih prirodnih i društvenih okolnosti.

Tako gledano, *Sretan grad* zanimljivo je i poticajno djelo u kojem se može razabrati posve jasan i dojmljiv način izlaganja, kao i određen način razmišljanja, dakako, uvelike različit današnjemu, ali ipak, u mnogo čemu i srodnom načinu na koji se i danas mogu razmotriti i objasniti određena pitanja, najčešće uže shvaćena od onih što ih je Petrić tada imao, odnosno, naprosto morao imati, na umu. Suvremena filozofska, etička, sociološka i medicinska stajališta pri tome su, dakako, drukčija od onih što ih je Petrić prihvatio, ali u sklopu kojih je — ne valja zaboraviti —

i sâm predlagao u svom vremenu određene novine. Njegova rasprava tako svjedoči ne samo o jednom vremenu i načinu na koji se u to vrijeme razmišljalo i o danas iznimno važnim pitanjima, nego i o izuzetnoj učenosti i zadivljujućoj vještini izlaganja toga u svijetu priznatoga hrvatskoga filozofa i polihistora, koji je već na početku svoje bogate i raznolike djelatnosti ostvario vrijedan prinos povijesti europskog mišljenja.

Petrićev opus, gledan u cjelini, izazivao je ne samo zanimanje nego i brojne rasprave koje, od vremena kada su se njegova djela pojavljivala traju sve do naših dana. Stekao je, naime, oduševljene pristalice i žestoke kritičare. Hvalili su ga i kudili filozofi, teolozi, estetičari i teoretičari književnosti, književni kritičari te povjesničari književnosti i povjesničari znanosti. A kako se samo za djela velikih filozofa i znanstvenika može reći da trajno plijene ne samo pozornost nego potiču i na daljnje rasprave, Frane Petrić ne pripada samo povijesti nego i suvremenosti.

Milivoj Solar

Kazalo

Sretan grad	7
Hrvatski prijevodi Petrićevih djela	39
Važnija literatura o Frani Petriću	40
Frane Petrić (Milivoj Solar)	43

Knjižnica Parnas

Niz književnost
Pjesma nad pjesmama
Fran Krsto Frankopan: Izabrane pjesme
Silvije Strahimir Kranjčević: Izabrane pjesme
Antun Gustav Matoš: Izabrane pjesme
Vladimir Vidrić: Izabrane pjesme
Dobriša Cesarić: Izabrane pjesme
William Shakespeare: Venus and Adonis/Venera i Adonis
William Shakespeare: Sonnets/Soneti
Francesco Petrarca: Canzoniere/Kanconijer
François Rabelais: Gargantua
François Rabelais: Pantagruel
François Rabelais: Treća knjiga
Nikola Šop: Izabrane pjesme
Miroslav Krleža: Izabrane pjesme
Tin Ujević: Izabrane pjesme
Stara bokeljska književnost
Ivan Goran Kovačić: Izabrane pjesme / Jama
Fran Galović: Izabrane pjesme
Eshil: Perzijanci
Tit Makcije Plaut: Ćup
Sofoklo: Antigona
James Joyce: Poems/Pjesme
Friedrich Hölderlin: Auswählte Gedichte/Izabrane pjesme
Edgar Allan Poe: Izabrane pjesme
Charles Baudelaire: Les fleurs du mal/Cvijeće zla
Sabo Bobaljević: Pjesni razlike
Dživo Bunić Vučić: Izabrane pjesme